

Diana Blagoeva

(Sofia, Institute for Bulgarian Language (IBL), Bulgarian Academy of Sciences)

Expressions of the Tendency towards Democratisation in Bulgarian Neology

Abstract: The paper deals with some linguistic phenomena in the new Bulgarian lexis which are connected to the language tendency of democratization. At the present time, this tendency expresses itself in some pragmatic and stylistic subtendencies such as: tendency to colloquialization, tendency to slangization and tendency to expressivity. These tendencies affect mostly the language usage but they rarely lead to the changes in the language system.

Диана Благоева

(София, ИБЕ, БАН)

Прояви на тенденцията към демократизация в българската неология

1. Въведение

В тенденцията към демократизация се открояват различни аспекти: социолингвистичен, който намира израз в разширяване на социалната база на книжовния език; личностен, който се проявява в активизация на съзнателното отношение на личността към книжовния език; функционален, който е свързан с разширяване на сферата на използване на книжовния език; интралингвистичен, който отразява настъпването на изменения във вътрешната структура на книжовния език в резултат от неговото взаимодействие с различни некнижовни формации (Смирнов 1988: 10–13). В отделните етапи от езиковия развой тенденцията към демократизация има различни проявления, като на преден план излизат едни или други нейни аспекти. Това се обуславя от спецификите на съответните социокултурни условия и конкретната езикова ситуация (Смирнов 1988; Ницолова 1994). Р. Ницолова отбелязва, че в историята на книжовните езици проявите на демократизацията зависят от „езиковото разстояние между книжовния език и народната разговорна реч през даден период”, като подчертава, че когато това езиково разстояние е голямо, тъй като книжовният език отразява по-старо състояние от развой на националния език, демократизацията има

преобразуващ характер и може да доведе до коренни промени в книжовноезиковата норма (Ницолова 1994: 32). Според цитираната авторка такъв е случаят с формирането на фонетичните и морфологичните норми на новобългарския книжовен език, започнало със стихийното нарушаване на нормите на среднобългарския книжовен език в дамаскините и достигнало до целенасоченото поставяне на народната реч в основите на Беровия *Буквар с различни поучения* (Ницолова 1994: 32). Когато разстоянието между книжовния език и разговорната реч не е много голямо (такава е например ситуацията в българския език през XX в.) демократизацията има не стихийна, а целенасочен характер и се проявява в две главни насоки: ограничаване на прекалената интелектуализация и обогатяване на книжовния език с нови изразни средства (Ницолова 1994: 32–33, Ницолова 1988).

В края на XX и началото на XXI в. – време на радикални обществено-политически, икономически и културни промени в страните от бившия социалистически блок, в славянските езици се наблюдава активизиране на тенденцията към демократизация (Земска 1997, Гутшмит 1998, Земска и др. 1998, Онхайзер 2003а, Аврамова 2003, Лотко 2009 и др.). В посочения период действието на тази тенденция намира израз не толкова в характерното за предходните етапи на развитие разширяване на състава на носителите на книжовния език (Смирнов 1988), колкото в масовото разширяване на функционалната сфера на редица некодифицирани елементи – думи, фразеологични единици, словобразователни средства и модели, характерни за разговорната реч и субстандартните подсистеми (жаргони, социални говори, просторечие) (Замбова 1999, Нецименко 2003 и др.). Тези елементи навлизат в речевата практика на по-широки общности от носителите на езика, като проникват дори в официалната публична комуникация.

Л. Крисин откроява някои социокултурни фактори, които обуславят процеса на демократизация в съвременния период. Както изтъква авторът, през последните десетилетия се наблюдава „навлизане в публичния живот на слоеве и групи, чиито представители в своите навици и пристрастия са свързани с различни жаргони и други форми на некодифицирана, некнижовна реч. Освен това отдалечаването в областта на социалния живот от каноните и нормите на тоталитарната държава, провъзгласяването на свободата както в обществено-политическата и икономическата сфера, така и в човешките отношения, оказват влияние, в частност, върху оценката на някои езикови факти и процеси: това, което по-рано се е смятало за принадлежност на социално

непрестижна среда (престъпна, мафиотска или просто нискокултурна), започва да получава „право на гражданственост“ наред с традиционните средства на книжовния език” (Крисин 2000: 29–30). Може да се каже, че тази констатация, направена за речевата практика в съвременното руско общество, е валидна до голяма степен и за съвременната българска социокултурна ситуация.

В периода след 1989 г. засилените процеси на демократизация засягат преди всичко публичните дискурси, най-вече медийния, в по-ограничена степен също езика на художествената литература (Ницолова 1994, Добрева 2004). Демократизирането на медийния дискурс, определяно в някои изследвания като един от механизмите на „глобалната постмодернизация на съвременните дискурси” (Добрева 2004), е ново явление. Според наблюденията на Р. Ницолова в предходния период (след края на Втората световна война) българският публицистичен стил е слабо засегнат от тенденцията към демократизация (Ницолова 1994: 33). Промените в езика на съвременните медии са значителни и са свързани с общата либерализация на нормите, разчупването на стереотипите и шаблоните на предишния „дървен език” и интензивно протичащата медийна „стилистична революция” (по определението на М. Виденов) в новите обществено-политически и социокултурни условия (Виденов 1999, Стоянов 1999, Медиите 1999, Ницолова 1999, Лазарова 2010 и др.). Тези промени са важни, тъй като медиите имат съществено значение за оформяне на „езиковия вкус” на значителни кръгове от обществото.

Някои от функциониращите в публичната комуникация некодифицирани лексикални елементи (с разговорен или субстандартен характер) може да претърпят стилистична неутрализация и да станат част от системата на книжовния език (с посредничеството най-вече на публицистичния стил). Обуславяйки по този начин възможността за промени в книжовноезиковата норма и за нивелиране на различията между отделните езикови подсистеми, тенденцията към демократизация има интегративно действие¹.

В периода от началото на 90-те години на миналия век насам тенденцията към демократизация в българската неология се проявява чрез отделни по-частни тенденции с прагматично-стилистичен характер: тенденцията към колоквиализация, тенденцията към жаргонизация и тенденцията към експресивизация.

---

¹ За интегративните тенденции пише К. Гутшмит (1998) (въз основа на постановки на М. Докулил).

2. Неологизация и колоквиализация

В научната литература тенденцията към демократизация и тенденцията към колоквиализация понякога биват отъждествявани (Ницолова 1999: 114). Тук се застъпва схващането, че тенденцията към колоквиализация е една от възможните прояви на демократизирането на езика, но не го изчерпва.²

На словообразователно и лексикално равнище колоквиализацията намира израз в увеличаване на дела на елементите с разговорен характер и разширяване на сферата на тяхното функциониране извън границите на неофициалната устна комуникация. Тези елементи може да бъдат словообразователни форманти и модели, лексеми, семемии и фразеологични единици.

Проявите на демократизация в съвременното българско словообразуване са разгледани най-пълно от Цв. Аврамова (в съпоставителен план с чешки) (Аврамова 2003: 124 и сл., Аврамова 2008). Като най-типично словообразователно средство за „оразговоряване” на новата българска лексика авторката посочва суфикса *-джи(я)*, с помощта на който активно се образуват различни типове нови имена за лица: *компютърджия, интернетаджия, голфаджия, атакаджия*. Този тип словообразователни неологизми намират широка употреба в публицистичния стил.

Срв.: *Освен компютърджиите ни Прага ухажва и строителните ни специалисти. Зидари, заварчици и общи работници са добре дошли в Чехия въпреки стагнацията*. Стандарт, 2009, бр. 5796. *Гербаджиите приеха в дневния ред да бъде включена точка за доклада на комисията*. Дума, 2010, бр. 172. *Можете само да се надявате да се сдобие с покана за някое от изисканите партита, които си спретват випаджиите на киното по време на фестивала*. Стандарт, 2008, бр. 5680. *Информационното дело „Галерията“ развързва ръцете на дансаджиите*. Капитал, 2008, бр. 40.

Сред другите суфикси, използвани за производство на разговорни по характер словообразователни неологизми, може да се посочат: *-ак* (*мултак*), *-ар* (*лизингар, шейсетар, дедесар*), *-ец* (*бедежеец*), *-ко* (*цайсатко, перхидролко*), като в повечето случаи разговорността се носи от основата, а не от словообразователния формант.

---

² Сходна е позицията и на други автори, виж напр. Аврамова 2003: 124, Добрева 2004 и цитираната там литература.

Срв.: *Доколко един министър може да е независим от биографията си на мултак?* Капитал, 2002, бр. 5. *Младежи тръгнаха да спасяват висшето образование. Като истински шейсетари те ще обикалят из страната, ще опъват палатки и ще призовават връстниците си да мислят и променят системата.* Новинар, 1 март 2010. *Лизингари товарят застрахователи. Застрахователите пропищяха от лизингови дружества, които, след като си купят полица „Финансов риск”, подписват договори на юнашко доверие с хора, които явно нямат възможност да погасяват вноските си.* Банкеръ, 2012, бр. 41.

Активно е образуването и на нови феминативи, стилистично маркирани като разговорни (*подполковничка, деканка, боска, президентка*) (Аврамова 2003, Сумрова 2011). Както посочва Цв. Аврамова, конотацията на разговорност при тези имена „до голяма степен се дължи на тяхната новост в социалната и езикова практика” (някои от разглежданите съществителни „назовават лица от женски пол, които заемат определена длъжност или работят в област, приоритетна за мъжете, напр.: *бодигардка, войничка, детективка, кикбоксърка*”), а в други случаи се унаследява от произвеждащите ги мъжкородови имена (*психар* разг. – *психарка* разг.) (Аврамова 2008: 26–27).

Срв.: *Напусна фирмата, където беше преводачка, за да стане охранителка.* Д. Петрунова, *Голямото прецакване*, София, 1999. *Засукана бодигардка неотлъчно бди за сигурността на Кадафи.* 24 часа, 1998, бр. 182. *Имам пациентки, които са кикбоксърки, непрекъснато се бият и се удрят.* Новинар, 2007, бр. 97.

С разговорен характер се отличават също така някои неологизми, образувани чрез отсичане на части от мотивиращата основа. Такова е например съществителното *соц*, което има висока честота на употреба главно в езика на печатните медии (Колковска 2012), както и използваното в компютърния професиолект съществително *комп*.

Срв.: *Соцът е мъртъв, да живеят спомените за него.* Тема, 2008, бр. 9. *Решихме да видим отблизо някои от най-емблематичните сгради на късния соц.* Капитал, 2007, бр. 46. *Когато на един геймър му гръмне компът, той е беззащитен.* Кеш, 2003, бр. 12.

Проява на колоквиализация (и едновременно с това – резултат от действието на принципа за езикова икономия) е също така активизирането в съвременния период на суфиксалната универбизация (*панелен блок > панелка, кабелна телевизия > кабеларка,*

кабелка, мобилен телефон > мобилник, мобилка) – явление, присъщо по начало на разговорната реч (Виденев 1976). Характерно е, че новите суфиксални универбати имат засилена употреба в писмената комуникация.

Срв.: *Започна да се вживява като автор и да търси широка медийна изява. Отначало тръгна скромно от разните кабеларки, за да достигне и до Би Ти Ви.* Димил Стоилов. Мъж, вкусен на опитване. Пловдив, 2005. *Днес по миниатюрни мобилки говорят всички, някои даже съчиняват SMS поезия.* Тема, 2006, бр. 50. *Цената на компенсаторките се движи от приватизационни очаквания.* Дневен труд, 2004, бр. 291.

В публицистичния стил зачестява употребата на разговорни неосемантизми, възникнали по пътя на метафоричния или метонимичния пренос: *закопчавам* (с ново значение ‘арестувам, задържам’), *гастролъор* (с ново значение ‘криминално проявено лице, действащо извън обичайната си територия’), *източвам* (с нови значения ‘присвоявам парични средства от активите на банка, предприятие и под. по престъпен начин, чрез измама’ и ‘с измама изтеглям сума от чужда картова сметка’), *мида*, *раковина* (с ново значение ‘мобилен телефон с отварящо се нагоре капаче’) и др.

Срв. *В четвъртък полицията закопча бандитите, извършили шумните отвлечения през последните няколко години.* Стандарт, 2009, бр. 6085. *Кметът разказва как в селото се краде непрекъснато. Разделя крадците на гастролъори и местни.* Капитал, 2002, бр. 20. *Синдикалисти разкриха, че последните двама директори са източили от завода 11 милиарда лева.* Сега, 1998, бр. 280. *RAZR V3 не е поредната обикновена мида, а свръхпривлекателен телефон от висок клас.* MТel, 2004, бр. 11.

Много характерно явление в съвременния период е придвижването на редица номинативни единици от професиолекта на компютърно базираните групи към общоупотребимата лексика, което е свързано с навлизането на компютърните технологии в бита и професионалната дейност на все по-широки кръгове от съвременното общество. Явлението е описано от Л. Кирова (Кирова 2010). Авторката констатира, че разширяването на социалната основа на общността, която използва професионализми, се съпровожда с тяхното регистрово издигане и неутрализиране, в резултат на което те бързо навлизат в разговорния пласт на националния език (Кирова 2010: 277, 279–280). Става дума за образувани на домашна почва неологизми като *записвачка, търсачка, зареждачка, пиратка*, неосемантизми като *тегля, дърпам*

‘копирам информация от интернет’, *цъкам* ‘натискам бутоните на компютърна мишка’, универбати от терминологични съчетания като *страница* (< *интернет страница*, *уеб страница*), *канал* (< *чат канал*), *диск* (< *твърд диск*) и др. Разширяването на функционалната сфера на номинативните единици от компютърния професионален лексикон се подкрепя и от тяхната употреба в езика на печатните медии (включително тези извън кръга на специализираните издания, посветени на компютърните технологии или компютърните игри).

Срв.: *Останалите екстри на записвачката са във вид на включен в комплекта софтуер*. Капитал, 2009, бр. 3. *Освен че е най-популярната търсачка на света, „Гугъл” е и една от най-мощните финансови машини*. Новинар, 2007, бр. 57. *Всички обявени стационарни телефони, посочени в страницата на компанията, обаче не отговаряха*. Банкеръ, 2010, бр. 23.

Процесът на колоквализация в българската неология намира израз също така в появата на множество нови разговорни фразеологични единици: *обръщам палачинката* ‘променям коренно поведението си, действията си или отношението си към нещо’, *избивам (изтрепвам) рибата* ‘предизвиквам силна изненада с някакво свое действие или изказване’, *въртя геврека* ‘шофирам’, *въртвам (затварям) кранчето* ‘преустановявам отпускането на финансови средства или предоставянето на финансови облекчения за някого’, *дръпвам (въртвам) шалтера* ‘прекратявам съществуването или дейността на нещо’, *пращам (изпращам, поставям, слагам) във фризера* ‘преустановявам определена дейност или функционирането на нещо за известен период’, *изваждам от фризера* ‘възстановявам нещо или подновявам някаква дейност’, *изтупвам (изваждам) от нафталина* ‘предлагам, лансирам отново забравени от обществото идеи, проекти и др.’, *яхвам метлата* ‘силно се ядосвам, разбеснявам се’ и ред други. Немалка част от тези нови фразеологизми намират широка употреба в езика на съвременните медии.

Срв.: *Вече 10 г. Западът натиска Украйна да въртне шалтера на Чернобил*. 24 часа, 2000, бр. 200. *За да излъчва двата канала, „Евротур сат тв” трябва да им плаща авторски права*. Вместо това от там *дръпнали шалтера на програмите*. Дневен труд, 2000, бр. 322. *Тръгна работата по новия Семейен кодекс, след което депутатите сложиха проекта във фризера*. Дневен труд, 2000, бр. 208. *Комисията в Брюксел въртна кранчето на субсидиите за фермерите поради бюрократични неуредици*. Банкеръ, 2006, бр. 25. *Идеята на президента за създаването на агенция за борба с*

корупцията *бе извадена от нафталина*. Банкеръ, 2006, бр. 22. *Младоженец от Варна изби рибата*, като отвлече любимата в сватбения ден. Стандарт, 2007, бр. 5284.

3. Неологизация и жаргонизация

В научната литература разширяването на сферата на употреба на лексикалните средства с жаргонен характер обикновено се разглежда като проява на тенденцията към колоквиализация (Земска и др. 1998, Онхайзер 2003а, Аврамова 2003). Тук жаргонизацията се приема за отделна тенденция в рамките на по-общата тенденция към демократизация.

Разпространение извън първоначалната сфера на употреба (включително в езика на медиите) намират някои лексикални и фразеологични единици от общия жаргон (*гущери* ‘американски долари’, *не се дишам* с някого ‘не мога да понасям някого’, *свежарка* ‘бодър, енергичен човек (мъж или жена)’), както и от младежкия жаргон (*як*, *нечовешки* ‘извънредно добър, превъзходен’, *яко* ‘превъзходно, чудесно’, *кърти* (*мивки*) и *цети* (*мрака*) ‘прави силно впечатление, поразява’, *кифла* ‘празноглава суетна девойка или жена’).

Срв.: *Валутните търговци твърдят, че няма настроения за покупки на евтини гущери заради очаквано бъдещо покачване*. Тема, 2003, бр. 50. *Петимата членове на съвета от прокурорската квота не могат да се „дишат“ с шестимата си колеги от съдийската квота заради скандалите около ремонта на Съдебната палата*. Банкеръ, 2006, бр. 1. *Докато върховите смартфони се радват на 8-мегапикселов фотоапарат, „Нокиа“ направи „кърти мивки“ с 41-пикселивия си модел*. Дневен труд, 12.06.2012. *Сътрудничеството ни беше суперуспешно, много яко се получи*. Паралели, 2005, бр. 47. *Ако искате на 50 години да сте работохолик, свежарка, талантлив и напорист – яжте на ден кофичка кисело мляко*. Демокрация, 2001, бр. 293. *Вярно, вече не съм млада, но пък съм свежарка!* Паралели, 2009, бр. 11. *Ей това е еволюция – да вземаш повече от своите предци, да ги надминеш във времето, когато трябва вече да си женен за някоя кифла и да правиш наследници*. Егоист, 2006, бр. 110.

В езика на медиите и художествената литература проникват (макар и по-рядко) също лексикални елементи от жаргона (аргото) на престъпните среди³. Като примери

---

³ Наблюдения върху аргото на съвременната организирана престъпност виж в Крумова-Цветкова 2008.

може да се посочат следните неологизми и неосемантизми: *поръчвам* някого ‘наемам убиец за ликвидирането на някого’, *поръчкаджия* ‘наемен убиец’, *отварачка* ‘използвано при автокражби специално портативно устройство за отваряне на автомобили с електронно заключване’, *тапа* ‘устройство, с което се заглушават честотите на сигнално-охранителна техника’, *гълтач* ‘човек, който пренася наркотици през граница, като ги гълта’).

Срв. – *И защо излизаш с него по дискотеките, след като знаеш, че те е поръчал – контрирах го аз*. Георги Стоев. ВГ Кръстника (Истинската история на Маджо). София, 2007. *4000 евро. Толкова струва най-модерната отварачка за кражба на луксозни джипове у нас*. Стандарт, 2009, бр. 5805. *Един от гълтачите е починал при пренасяне на дрогата в тялото си*. Новинар, 2006, бр. 219.

Чрез езика на медиите някои лексикални и фразеологични единици от жаргона на наркоманите стават познати и на кръгове извън наркоманската субкултура (*коз*, *масур* ‘цигара с марихуана’, *херца*, *херинга* ‘хероин’, *кокс*, *бело*, *бяло сладко* ‘кокаин’, *бонбони* ‘екстази’, *амфитеатър* ‘амфетамини’, *тупам бело* ‘смъркам кокаин’, *качвам се на черешата* ‘изпадам в наркотично опиянение’).

Срв.: *Съвременните западни бонбони са толкова чисти, че не оставят и следа на другата сутрин*. Егоист, 2005, бр. 103. *В различните младежки субкултури се използват много жаргонни наименования на марихуаната – от класическите „трева” и „ганджа” до чисто българските „коз”, „мара”, „масур”*. Тема, 2008, бр. 34. *Не познавам много хора, които биха използвали глагола „друсам се”. Повечето просто шмъркат, щавят, редят линии или тупат*. Капитал, 2008, бр. 11.

4. Неологизация и експресивизация

Експресивизацията на лексиката в съвременния период е свързана със засилено навлизане на нови лексикални единици, носители на емотивни и оценъчни конотации. В редица случаи новата оценъчна лексика е стилистично маркирана като разговорна или жаргонна, във връзка с което тенденцията към експресивизация има пресечни точки с колоквиализацията и жаргонизацията.

В словообразователен план тенденцията към експресивизация намира израз в активизирането на някои оценъчни суфикси като *-щина* (Аврамова 2003: 122). Този формант влиза в структурата на серия пейоративни новообразувания със значение

‘отрицателни прояви или качества, черти, характерни за мотивиращото име’: *комплексарицина, маргиналицина, талибаницина, олигарicina, мафиотицина*. При повечето от неологизмите със суфикс *-цина* експресията се засилва поради наслагване на изразяваната и от самото мотивиращо име пейоративна семантика. Разглежданият суфикс е особено активен при образуването на нови съществителни имена с мотиватор антропоним, срв. *живковicina, елциновicina, путинicina, саддамicina*, които също се отличават с подчертана експресивност, свързана и с обстоятелството, че създаването им е една от проявите на персонализация (Земска 1997) в съвременното словообразуване.

Срв.: *Притеснява ме това, че попиваме отрицателните неща от тази глобална цивилизация. Имам предвид – криминалните прояви, проституцията, дрогата, мафиотцината*. Дума, 2008, бр. 294. *След формалния край на Живковия режим става все по-ясно колко стара и устойчива е живковцината като социален модел в българската действителност*. Никола Георгиев, Нова книга за българския народ. София, 1991.

Източник за пораждаване на експресия при образуването на нова лексика може да бъде също така прилагането на различни похвати, присъщи на експресивното словообразуване (Аврамова 2003, Стаменов 2007, Благоева 2012, Нишева 2012) като: блендинг (срв. пейоративното *мутрафон* от *мутра* и *(моби)фон*); словообразуване по аналогия (срв. подигравателното *реститутка* по аналогия с *проститутка* – ярката експресия при този неологизъм е свързана с необичайната употреба на феминално образуване за означаване на лица мъже); съчетаване на стилистично дисхармонични или смислово несъвместими словообразователни елементи (срв. пейоративните неологизми *мутробарок* ‘предпочитан в средите на новобогаташите стил в архитектурното оформление на жилищни сгради, отличаващ се с показна пищност и безвкусно съчетаване на разнородни елементи’, *бананизация* ‘придобиване на характер и статут на бананова република’, *чалгализация, сапуниада* ‘сапунен сериал’, *секструженичка, секслужителка* ‘проститутка’).

Срв.: *Какво можем да прочетем по лицето на София сега? Преодоляхме ли мутробарока?* Монитор, 2007, бр. 2852. *Процесът на бананизация в една държава минава задължително и през неуважението към интелектуалната собственост*. Сега, 22.8.2006. *Двадесетгодишната секструженичка В., изглежда, решила да се разделя с професията и след дълго умване подала жалба в полицията*. Банкер, 2007, бр. 36.

Тенденцията към експресивизация се проявява също така чрез възникването на нови образни метафори. Известно е, че за разлика от когнитивно-номинативната метафора образната се поражда главно с експресивни и стилистични цели. Водеща при нея е характеризиращата функция, която се постига чрез яркост и необичайност на образа, залягащ в основата на преосмислянето.

В съвременния период възникването на нови експресивни метафори е сравнително широко застъпено. Най-често става дума за субстантивни метафори за означаване на лица (пейоративните *мутра* и *борец* ‘лице от средите на силовите групировки и организираната престъпност’, *фараон* ‘организатор на финансова пирамида’, *талибан* ‘лице с груби противообществени прояви, бандит’, *подводничар* ‘вързкач’, ироничните *шаман* ‘политик или друга популярна личност, която ръководи, насочва с авторитета или положението си някого, нещо’, *столетници* ‘членове на БСП’, *люспи* ‘членове на партия, отстранени поради идейни различия’, *мравки* ‘членове на вътрешнопартийна опозиция’). При новите фразеологични метафори за означаване на лица образността също често се съчетава с емотивно-оценъчни елементи (*жрица на любовта* ‘проститутка’, *жена с пачка* ‘мутреса’, *добре облечен бизнесмен* ‘мутра’). Представени са и експресивни субстантивни метафори при предметни или абстрактни съществителни (пейоративното *гето* ‘неблагоустроен квартал’, ироничното *сапуниада* ‘дълго коментиран от медиите и обществеността проблем с драматични ситуации’). Порядко експресивна метафоризация се наблюдава и при някои глаголи и прилагателни имена (*отлюспвам* ‘изключвам член на партия, организация и под. от състава ѝ’, *сенчест* ‘за икономическа дейност – незаконен’).

Макар и не толкова активно, нови експресивни номинации се създават и по пътя на метонимичния пренос. Такива са новите пейоративни значения на съществителните *бухалка* ‘член на престъпна групировка, който прилага силови методи’ и *бакишии* ‘таксиметров шофьор’, както и ироничните неосемантизми *чернодрешко* ‘футболен съдия’ и *фактурист* ‘лице, което продава фалшиви фактури’.

Срв.: *Естествено, всички престъпници биха се надявали правителството да падне. Мутрите да си върнат застраховането, борците да си върнат банките, а фараоните, които в момента заливат пресата с финансовите си прозрения, да попаднат не в затвора, където им е мястото, а в някое бъдещо правителство.* Демокрация, 2001, бр. 39. *Има значително раздвижване на местния криминален контингент. Местни бандити и добре облечени бизнесмени започват отново да си*

искат отнетите територии. Стандарт, 2009, бр. 5789. Шофьорите на жълтите коли, на които народът е лепнал красноречивия прякор **бакиишите**, искали цената да е минимум едно левче на километър. Дума, 2008, бр. 247. Когато пресилената дузна не помогна на домакините да поведат в края на първото полувреме, в края на второто само **чернодрешкото** проспана очевадната засада. Дума, 2010, бр. 78.

Според типа на изразяваната оценка може да бъдат обособени неологизми с емотивно-оценъчно или социално-оценъчно съдържание. При първия тип нова лексика оценката в повечето случаи се отнася до различни морално-етични, характерологични и пр. качества и прояви, като емотивността засяга широк спектър от негативни конотации: ироничност, пренебрежителност, неодобрителност и пр. От този тип са например оценъчните названия на лица според особености на: външния вид (*силиконка*, *перхидролко*), характера и поведението (*депресар*, *психар*, *скучняга*), моралните качества (*наколенкаджия* ‘угодник, подмазвач’, *мъжемелачка* ‘жена с многобройни сексуални партньори’), сексуалната ориентация (*мека китка*, *гейтак*) и др.

Типът аксиологично съдържание, определяно в научната литература като социална оценъчност, отразява ценностни стереотипи, основаващи се на установена в социума ценностна йерархия, идеология и мироглед. В повечето случаи тези стереотипи не са единни за цялото общество поради неговата политическа и идеологическа разнородност. На това обръща внимание Е. Пернишка: „Идеологически оценъчните имена [...] не могат да бъдат общи за субектите и обектите на отрицателната оценка. Създателите на имената очевидно изключват себе си от категорията на тези, които иронизират и отричат. [...] Очевидно при такива случаи става въпрос за формиране на отделни „моделни на света“, съобразени с виждането за добро и зло на различни хора, за свое (качество) и чуждо (качество).” (Пернишка 2006).

Към неологизмите със социално-оценъчна семантика се отнасят например названията на лица, занимаващи се с обществено неприемливи дейности като престъпления, корупция, проституция, наркомания и др. (*борец*, *мутра*, *дебел врат*, *перач (на пари)*, *фараон*, *автоджамбазин* ‘лице, което се занимава с автомобилни кражби и пласиране на крадени автомобили’, *магистрална фея* ‘проститутка, работеща по магистралите’), или пък съществителните, означаващи различни по характер негативни явления в съвременното общество (*олигарцинина*, *братовчедщина* ‘използване на позиции или връзки в определени политически кръгове за лично облагодетелстване’, *бананизация*, *мутризация*, *ремутризация*, *макдоналдизация* ‘експанзия на

американската масова култура и налагане на американския стил на живот в други страни’).

Установява се, че в новата българска лексика преобладаващо място заемат единиците с негативно аксиологично съдържание (Пернишка 2006, Пернишка 2010, Благоева 2012). Във връзка с това може да се каже, че експресивизацията се проявява най-вече като пейоративизация.

5. Заключение

Направените наблюдения показват, че в съвременния период демократизацията се проявява преди всичко като дискурсивна прагматично-стилистична тенденция, обединяваща действието на няколко по-частни тенденции (към колоквиализация, към жаргонизация и към експресивизация). Активизирането на тази тенденция се обуславя най-вече от прагматични фактори (стремеж към постигане на изразителност и атрактивност на стила, привличане на вниманието и оказване на съответно въздействие върху реципиента), а основният резултат от нейното действие е експанзията на нова некодифицирана лексика (включително от снижените езикови пластове) в различни сфери на публичната комуникация. Тази експанзия води до размиване на границите между някои функционални стилове и до повишаване на експресивизацията на речта.

Демократизацията засяга най-вече медийния дискурс в контекста на протичащото общо либерализиране на нормите в него. Не може обаче да се подмине изтъкваното от редица изследователи обстоятелство, че засиленият стремеж към разчупване на стила и повишаване на експресивността на изказа нерядко води до преминаване на границата, разделяща оразговоряването от огрубяването и дори „оварваряването” на езика (Стоянов 1999). Както посочва М. Лазарова: „Зародило се като контрапункт на интелегентската елитарност, оварваряването на езика, насищането му с битово-разговорни форми, т.е. колоквиализацията, е явление, което реално може да стигне до нецивилизованост (и фактически стига) (Лазарова 2010: 40).

Основание за определяне на демократизацията в съвременния период като предимно дискурсивна тенденция дава фактът, че за значително влияние на тази тенденция върху системата на книжовния език трудно може да се говори. Въпреки засиленото навлизане на разговорни и жаргонни лексикални елементи в някои сфери на

официалната публична комуникация случаите на стилистична неутрализация на този тип елементи и проникването им в системата на книжовния език са редки.

Тенденция за избледняване на стилистичния признак 'разговорност' е налице например при широко употребявания универбат *маршрутка*, който поради своята икономичност би могъл постепенно да изтласка базовото словосъчетание *маршрутно такси*, от което е образуван, и да се наложи като единствена стилистично неутрална номинация за съответния денотат. Показателно е, че според данните от корпуса BulgarianNC2 web (<https://the.sketchengine.co.uk>), съдържащ над половин милиард думи, съществителното *маршрутка* показва значително по-голяма фреквентност в писмени текстове в сравнение със словосъчетанието *маршрутно такси* (регистрирани са съответно 395 и 83 срещания на тези единици в корпуса). Показаната тенденция към утвърждаване се подкрепя и от проявената словообразователна активност на универбата, от които са отбелязани – засега оказионални – деривати като *маршрутков* и *маршруткаджия*.

Придвижване от периферните към централните части на лексикалната система би могло да се очаква и при някои други от разгледаните тук неологизми като например произхождащото от компютърния професиолект съществително *търсачка*. В корпуса BulgarianNC2 web това съществително се среща близо 22 пъти по-често, отколкото терминологичното съчетание *търсеща машина* (отбелязани са съответно 1530 и 7 срещания).

При някои нови експресивни метафори е възможно постепенно избледняване на образа и неутрализиране на експресивността (обикновено в резултат на честа употреба), вследствие на което те може да преминат към сферата на номинативните метафори. Подобна тенденция показват например неосемантизмите *пират* 'производител или разпространител на нелицензирана продукция' и *муле* 'лице, което срещу заплащане пренася наркотици през граница'.

Ограничаващо обстоятелство за протичането на стилистична неутрализация на съответните разговорни или субстандартни лексикални единици е ярката експресивност и богатите конотативни напластявания на единицата, наличието в нея на словообразователни особености, характерни за неuzuалното и експресивното словообразуване, както и съществуването в езика на вече утвърдени стилистично неутрални номинации за съответния денотат.

Може да се обобщи, че в съвременния етап тенденцията към демократизация се проявява активно в областта на новата лексика, без обаче да води до съществени промени в книжовноезиковата норма, т.е. нейното интегративно действие е ограничено.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамова 2003: *Аврамова, Цв.* Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век. София: Heron Press. 259 с.

Аврамова 2008: *Аврамова, Цв.* Тенденции в българското словообразуване на границата между два века. – In: *Współczesna komunikacja językowa: najnowsze zmiany w leksyce i słowotwórstwie języków słowiańskich.* Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 9–30.

Благоева 2012: *Благоева, Д.* Експресивен потенциал на новата българска лексика. – *Български език*, № 4, 7–16.

Виденев 1976: *Виденев, М.* Универбизацията – присъща черта на българския разговорен стил. – *Език и литература*, № 4, 28–35.

Виденев 1996: *Виденев, М.* Какво става с вестникарския език? – В: *Езикът на тоталитарното и посттоталитарното общество.* София: Проходка и Качармазов, 140–143.

Гутшмит 1998: *Гудтшмидт, К.* Общие тенденции и специфические формы их реализации в современных славянских языках. – *Jazykovedný časopis*, № 1–2, 15–26.

Добрева 2004: *Добрева, Е.* Демократизация, колоквиализация и/или постмодернизация в медийния дискурс. – В: *Вачкова К. (съст.). Тенденции и процеси в българския език.* Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски”, 139–174.

Замбова 1999: *Замбова, А.* Лексикални характеристики и експресивни цели на съвременния български популярен печат. – *Български език и литература (електронна версия)*, № 1. <<http://litenet.bg/publish2/azambova/pechat.htm>> (16.03.2008).

Земска 1997: *Земская, Е. А.* Активные тенденции словопроизводства. – In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich.* Русский язык. Red. E. Širjaev. Opole, 167–200.

Земска и др. 1998: *Земская, Е. А., О. П. Ермакова, З. Рудник-Карватова.* Активные процессы в словообразовании современных славянских языков (на материале русского

- и полския езиков). – В: Славянско езиковзнание. XII Международен съезд славистов Краков 1998 г. Отв. ред. Н. И. Толстой. Москва, 296–311.
- Кирова 2010: *Кирова, Л.* Езикът на ВГ инфо поколението. София: Галик. 312 с.
- Колковска 2012: *Колковска, С.* Лексикални неологизми в българския език, възникнали чрез отсичане на думи. – In: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český. S. Čmejrková – J. Hoffmannová – J. Klímová (eds.). Praha: Nakladatelství Karolinum, 465–468.*
- Крисин 2000: *Крисин, Л. П.* Русский литературный язык на рубеже веков. – Русская речь, № 1, 28–40.
- Крумова-Цветкова 2008: *Крумова-Цветкова, Л.* За аргото на организираната престъпност. – В: Проблеми на социолингвистиката. Т. 9. Агресията на уличния език. Велико Търново: Знак'94, 31–37.
- Лазарова 2010: *Лазарова, М.* Релацията ценности ~ колоквиализация на вестникарския език. – В: Предизвикателства пред висшето образование и научните изследвания в условията на криза. Бургас: Бургаски свободен университет, 35–40.
- Лотко 2009: *Lotko, E.* O některých vývojových tendencích v současné slovní zásobě a jejich příčinách (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny). – In: Lotko, E. Srovnávací a bohemistické studie. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 209–235.
- Медиите 1999: Медиите и езикът им/ни. Ред. Искра Ликоманова, Йорданка Трифонова. София: ЕТО. 227 с.
- Нещименко 2003: *Нещименко, Г. П.* Языковая ситуация в славянских странах. Опыт описания. Анализ концепций. Москва: Наука. 277 с.
- Ницолова 1988: *Nicolova, R.* Zur Spezifik der Tendenz der Demokratisierung der bulgarischen Literatursprache in der Periode nach dem 9. September 1944. – In: Archiv für bulgarische Philologie. 1. Band. Sofia, 109–117.
- Ницолова 1994: *Ницолова, Р.* За някои прояви на тенденцията към демократизация в езика на българския печат след 10.XI.1989 г. – В: Годишник на ИЧС. Т. IX. София, 32–42.
- Ницолова 1999: *Ницолова, Р.* Основни тенденции в развитието на българския печат след 1989 г. – В: Медиите и езикът им/ни. София: ЕТО, 114–121.

Нишева 2012: *Niševa, B.* Nová expresivní slovní zásoba (na materiálu českých a bulharských tištěných médií. – In: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český. S. Čmejrková – J. Hoffmannová – J. Klímová (eds.).* Praha: Nakladatelství Karolinum, 459–464.

Онхайзер 2003а: *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo / Nominacja. Red. nauk. I. Ohnheiser.* Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slavistik. Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. 475 s.

Пернишка 2006: *Пернишка, Е.* Времето в нас, в езика и в лингвистиката. – Списание на БАН, № 5, 10–19.

Пернишка 2010: *Пернишка, Е.* Новата лексика в българския език – огледало на съвременния обществен живот. – Български език и литература, № 2, с. 3–15.

Смирнов 1988: *Смирнов, Л. Н.* Опыт характеристики тенденций демократизации и интернационализации в современных славянских литературных языках. – В: *Функционирование славянских литературных языков в социалистическом обществе.* Москва: Наука, 6–41.

Стаменов 2007: *Стаменов, Хр.* Телескопия в българското словообразуване. – В: *За човека и езика. Сборник научни статии, посветени на 60-годишнината на проф. Майя Пенчева.* София: УИ „Св. Климент Охридски”, 225–231.

Стоянов 1999: *Стоянов, Кр.* Общественте промени (1989–1996) и вестникарският език. София: Международно социолингвистическо дружество. 320 с.

Сумрова 2011: *Сумрова, В.* Динамика при назоваването на лица жени в съвременния български книжовен език през последното десетилетие на XX век. – В: *Студии по лексикология.* София: АИ „Проф. М. Дринов”, 101–170.